

BALÁZS GÉZA

KOVÁTS DÁNIEL ÉLETMŰVÉRŐL¹

Tudományunk szorgos, helyi munkásaira jobban oda kellene figyelniük. Kezdetben természetes volt, hogy a Magyar Nyelvőrben is számos tanító, tanár, honismereti kutató szerepelt írásaival, adatközléseivel. És azért is oda kellene rájuk figyelni, mert ők azok, akik terjesztik a tudományos ismereteket. Még leginkább a nyelvművelés tudja megszólítani őket, nem véletlen, hogy a beszéd- és nyelvművelő mozgalom leglelkesebb képviselői a tanítók, tanárok. Hadd emeljek ki most közülük egyet, akinek a munkássága megkerülhetetlen az irodalom- és nyelvtudomány, de a néprajz- és történelemtudomány szemszögéből is.

Lenyűgöző az a szorgalom és teljesítmény, amely Kováts Dániel tanár úr életművét jellemzi. És ez a munkabírás nem lankad most sem, a 90. életévét elhagyva, miközben szeretett tájáról, Sárospatakról Budapestre költözött; tudjuk, hogy az alkotó embert mennyire meg tudja zavarni egy lakóhelyváltás. Igaz, életének első harmadát is a szüntelen vándorlás jellemezte. Az elmúlt években született művei a „betakarítás”, az összegzés igényével születtek. Kováts Dániel ahhoz a korosztályhoz tartozik, amelyik önzetlenül, a nagyobb elismerés és siker reménye nélkül végzett áldozatos tudományos munkát az irodalom- és helytörténetben, a nyelvészetben. Művelődésünk helyi munkásai nélkül pedig nem lehet szintézis, noha őket országos figyelem ritkán övezi. Áttekintésemmel arra kívánom föl hívni a figyelmet, hogy az északkeleti régióban tanító, kutató Kováts Dániel munkássága miként nő túl a helyi kereteken; bizonyos tekintetben egyedülálló és iskolateremtő jelentőségű. Hogy ezt rögtön meg is válaszoljam: Kováts Dániel munkásságának középpontjában a Kazinczy-kultusz felélesztése, új elemekkel való bővítése, ma úgy mondanák, „emlékezetpolitikájának” kialakítása, egy korszerű nemzeti irodalmi emlékhely kialakításának koncepciója áll. Ezt a munkát alkalmazott irodalomtudománynak, részben irodalmi vagy nyelvészeti muzeológiának is tekinthetjük. Kisebb kitérőkkel, egyéb irodalmi, történeti, néprajzi, nyelvészeti munkákkal foglalkozva voltaképpen egész életét ennek a munkának szentelte; s az elmúlt tíz évben ezt foglalta össze vaskos kötetekben. Könyvespolcomon külön szakaszt nyitottam a Kazinczy-szakirodalomnak, s ennek tekintélyes részét Kováts Dániel könyvei foglalják el. Súlyra és terjedelemre nézve is monumentális munkák, a most áttekintendő öt vaskos kötet összoldalszáma: 1936 oldal, de ha hozzácsapnék még néhány, ugyancsak mostanában megjelent kisebb könyvet, akkor hamar elérnénk a 3000-es számot...

Nem született még hasonló terjedelmű és alaposágú munka magyar irodalmi emlékhelyről, mint Kováts Dániel (2009) monográfiája: „*Fény s nagyvilág énnékem Széphalom*”. Persze az is igaz, hogy vajon van-e még egy olyan jelentős irodalmi emlékhelyünk, mint a széphalmi? Kováts Dániel alighanem mindent tud Széphalomról,

¹ Ez az írás 2021. április 2-án, még Kováts Dániel életében lett a *Magyar Nyelvőr* akkori felelős szerkesztőjének elküldve. Azóta nem jelent meg. Ezt a hiányt pótoljuk most. A szerk.

bizonyítéka ez a kötet, amelyben Kazinczy Széphalma, az emlékhely kiépítésének története és a Kazinczy-kultusz létrejötte szerepel. A tájszeretet csodája, ahogy Kazinczy (részben még kilátástalan körülmények között a börtönben) megálmodta a széphalmi házát és kertjét, amely később a magyar irodalmi élet központja lett. (A börtönnek, később olvasni fogják, Kováts Dániel életében is meghatározó szerepe van.) A kultusz Kazinczy halála után közvetlenül megindult, erre a legtalálóbbrak Petőfi Sándor szavai: „Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer odazarándokolnia, mint a mohamedánoknak Mekkába” (2009: 169). A Kazinczy-kultuszt új elemekkel gazdagította Kováts Dániel, és az általa alapított Kazinczy-társaság. Ez pedig az irodalmi országjárás: *A rab Kazinczy útján. Párhuzamos útinapló* (Kemecsei–Kováts 2017). Egy lelkes csapat a Fogságom naplója és Kazinczy levelei nyomán 2009-ben egy 3000 kilométeres utat járt végig Regmectől (a letartóztatás helyszínétől) Budán, Brünnön, Kufsteinen, Prágán, Dévényen, Munkácson át Széphalomig. A párhuzamos útinapló ötletes és érdekfeszítő műfaj. Sárga alapon olvashatjuk Kazinczy leírásait, fehér alapon az utódok tapasztalatait. A múlt és jelen ilyesfajta egybeszokrátatása élményszerű és tanulságos; és valószínűleg hasonló jellegű irodalmi emléktúrákat is ösztönöz. Kováts Dánielék korábban bejárták az Erdélyi levelek útvonalát is – csaknem 2000 kilométeres utat a Partiumban és Erdélyben. Ha belegondolunk, Kazinczynak ez volt a világ: és ennek középpontjából, Széphalomból mindent látott, mindent tudott, és ennek a ma embere számára is van üzenete.

A Kazinczy-kultusz ébresztése leginkább a sátorlajújhelyi Kazinczy Ferenc Társasághoz kötődik, amelynek 1984. évi megalapításában oroszlánrésze volt Kováts Dánielnek. A társaság történetét *A Kazinczy Ferenc Társaság 35 éve* című kötetben írta meg (Kováts 2020), ez a kötet a Széphalom-évkönyvsorozat 30. kötete. Az 1980-as években nem volt egyszerű egyesületet alapítani. Bizonyos védelmet jelentett a mindig elfogadott (vagy megtúrt) honismeret, valamint a népművelési szándék. És kellett egy mozgósító ember, aki 1984-ben a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola tanára, tanulmányi főigazgató-helyettese, a Hazafias Népfront megyei honismereti bizottságának elnöke volt, s ezekből a pozíciókból szorgalmazta a társaság létrejöttét. A társaság azóta folyamatosan működik, és a régió megkerülhetetlen művelődési tényezőjévé vált. Gazdag művelődési és publikációs tevékenysége országos méretekben is kiemelkedő. Csak néhány adat: Kazinczy-könyvtár 14, Poétai gyűjtemény 5, a Múzsák Kertje 4, Széphalmi Minerva könyvek 4 kötet, továbbá kiadtak 25 szépirodalmi, 4 teológiai, 12 nyelvészeti, 3 művészettörténeti, 23 irodalomtörténeti, 22 történelmi és néprajzi kötetet. A nyelvészeti könyvek közül emeljük ki Balassa Iván és Kováts Dániel Sárospatak határának helynevei (1997), Kováts Dániel Sátorlajújhely helynevei és történeti topográfiája (2008) című köteteket; de itt kaptak helyet az anyanyelvi versenyekről szóló összefoglalók is. Az utóbbi évekből néhány: A nyelv legféltőbb kincsünk. Az „Édes anyanyelvünk” verseny 35 éve (Kováts szerk., 2007), A nemzeti szeretet kapcsa. Az „Édes anyanyelvünk” verseny tapasztalataiból (Kováts szerk., 2015), valamint Fehér Józseffel közösen írt könyve: Királyhelmeccről indultak... Helmeccy Mihály és Kemechey Jenő életútja és életműve (Kováts–Fehér 2018). Kováts Dániel Helmeccy Mihály életrajzát írta meg,

benne egy Széchenyi István-levéllal és ezzel a híres idézettel: „mert Magyarország pillanatai valóban felette drágák...” (2018: 77).

Már az eddigiekből is kiderült Kováts Dániel kötődése Újhelyhez és Patakhoz. 87 írásban (esszében) vall erről a kötődésről a *Sárospatak ege alatt* című kötetben (Kováts 2014). S hogy Kováts Dániel és Patak szemszögéből mennyi minden látszik, mutatja a 11 oldalnyi apró betűs névmutató Abafi Lajostól Zsolnai Józsefíg, melyet végigtekinteni is alig lehet. Az esszék címeiből azonban kiemelkedik Kazinczy, Tompa, Móricz, Németh László, Újszászy Kálmán, Balassa Iván, Lőrincze Lajos, Deme László neve. Nyilván sokan kíváncsiak arra, ki is Kováts Dániel, honnan jön, miből táplálkozik. Erről szól több mint kilenc évtizedes útjának első harmadát bemutató önéletrajzi írása, az *Egynapi járóföld* (Kováts 2019). Közben leginkább nyugodt alkotómunkára, közösségi feladatokra, tanításra vágyik, a sors kelettől nyugatig és vissza, fel- és lesodorja, de „mindenütt otthon” érzi magát, mindenütt megtalálja a munkában az örömet: építkezésen, vándortanulók oktatásában is, mert annyira szereti szülőföldjét, anyanyelvét s az azt hordozó embereket. Abaújnádasdon született a Trianon elszakította faluban, majd Miskolcra kerültek, négy évet járt az Ottlikről elhíresült cőgerájba (kőszegi katonai alreáliskola), aztán budapesti egyetemista lett, amikor egy (Eszme címmel) sokszorosított lapért népelenes tevékenység vádjával perbe fogták, elítélték, megjárta a gyűjtőfogházat, egy napot Márianosztrán töltött, majd a rabokat Dobogókőn dolgoztatták egy építkezésen, később fölmentették, és még 1956 előtt törölték büntetett előéletét, bár erre később itt-ott hivatkoztak, és ezért gátolták előmenetelében. Azután kitelepítették a hortobágyi Borsos-tanyára (kényszermunkatábor, büntetőtábor, ahol a legjobb hely egy tyúktól volt), utána a Miskolc melletti Percesen kapott könyvtárosi-tanári állást, majd következett Zemplénagárd, ahol tanítóskodott – és megismerkedett a feleségével. Élete ezek után főleg Sátoraljaújhelyhez és Sárospatakhoz kötődik, nyugdíjas-ként – családi okokból – Szeged, Dunaharaszti, Budapest (Kispest) következett. A településnevekből jól megrajzolható az elmúlt csaknem száz év történelme.

„Szülőfalumat visszavonhatatlanul elveszítve legszívesebben Kazinczy falujában, Széphalmon telepedtem volna meg; ott, azon a tájon – Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, a Bodrogközben, a Hegyalján, a Hegyközben, a Hernád völgyében – járok legotthonosabban, itt érzem igazán a történelem kisugárzását, innen táplálkoznak szellemi gyökereim. [...] tapasztalatom szerint az Isten háta mögött is lehet reményekkel teli az ember” (2019: 17, 442).

Az *Egynapi járóföld* című könyv dokumentumok (napló, feljegyzés, fénykép) és szakadozó emlékek összefűzésével mutatja be egy huszadik századi, népéért elkötelezett, mindig a jóért cselekedni akaró, a történelem által ide-oda rángatott magyar értelmiségi első harminc „vándorévének” kalandos fejezeteit. „Egyszer azt mondtam barátainknak, hogy minden tanárnak készülő ifjúnak jót tenne egy néhány hónapos, önként vállalt építőipari segédmunka” (2019: 361). Tanári és kutatómunkája alapját egyetemista korából származó egyik naplóbejegyzése világosan mutatja: „Általában a gyengék, a lenézettek oldalára szoktam állni. Vajon miért?” (2019: 273). Tudo-

mánytörténeti szempontból is figyelemre méltó önéletírásának az a része, amely az 1948–1951 közötti időszak magyar–angol szakosként végzett budapesti egyetemi éveiről szól. Bár az egyes tanárokat és tanítási módszerüket nem részletezi, de azért megtudhatunk olyasmit, hogy Kálmán Béla fonetika tárgyból jó, nyelvjárásokból jelest adott neki (2019: 268), volt Zsirai-kollokviuma (2019: 275), tanította Waldapfel József, Lutter Tibor, Ruttkay Kálmán, az 1950-es váltást követően bukkant fel Komlós Aladár, Barta János, Bóka László, Király István, Szauder József, Pándi Pál (2019: 293), és akkor egy hosszabb idézet a nyelvészekről:

„A nyelvtudományi tanszékekre a C épületbe jártunk, itt nem váltották le a régi professzorokat, így Pais Dezső, Zsirai Miklós előadásait hallgathattam, ott volt Németh Gyula, s mögöttük sorakozott egy tehetséges ifjabb tanárnemzedék: Benkő Loránd, Kálmán Béla, Szabó Dénes, Deme László, Lőrincze Lajos. Az angol tanszékhez a bejárat a Puskin utca felől volt. Kedveltem Hervei Géza nyelvészeti óráit, Róna Éva irodalmi előadásait, s sokat kaptam szemináriumvezetőmtől, Ruttkay Kálmántól” (2019: 294).

Szakdolgozatát Bóka Lászlónál írta Móricz Zsigmondról. Felbukkan az emlékezősekben Lukács György. Amikor megláncolt rabként Dobogókőre tartottak, kirándulókkal találkoztak, köztük ott volt Lukács György:

„egy pillanatra mintha megmerevedett volna a keze az ujjai közt tartott szivarral. Nem tudtam leolvasni arcáról érzelmeit. Bizonyára tudta, hogy vannak rabok a hegyen... Azt azonban nem sejtette, hogy az összeláncoltak között három bölcsészhallgatóval találkozik éppen, akik az egyetemen hallgatták néhány előadását pár hónappal azelőtt. Vajon miként vélekedett a Rákosi-korszak koncepciók pereinek elítélteiről? Egykori népbiztosként elfogadhatta az élesedő osztályharc jogosultságát, filozófusként – mint olvastam róla – tudat alatt látta a szocializmus csődjét” (2019: 350–1).

A szabadulás és fölmentés után egy ideig még nem fejezhette be az egyetemet. „Bementem »Kékes elvtárs«-hoz, a Bölcsészkar tanulmányi osztályának suszterből lett hírhedt vezetőjéhez, hogy tájékozódjak lehetőségeim felől” (2019: 373). De akkor még nem biztatták. Később Bóka László dékán engedélyezte számára a magyar nyelv és irodalom szak elvégzését. Jóval később, 1979-ben Debrecenben doktorálhatott. Sokszor lett volna oka kétségbeesni, olykor gátolták előmenetelében, de ő megteremtette magának a kiegyensúlyozott világot: a feleségével töltött csaknem 60 boldog évet, megtalálta az örömet a kutatásban, honismeretben, tanításban; és most a 90-en túl is gyermekei, unokái körében alkotómunkát végez. Önsajnálatra hajló korunkban lehet tőle tanulni önfegyelmet, bölcsességet, divatos szóval ma azt mondanák: a túlélés művészetét.

Irodalom

- Kemecsei Balázs – Kováts Dániel 2017. *A rab Kazinczy útján. Párhuzamos útinapló.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2009. „*Fény s nagyvilág énnékem Széphalom*”. *A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása.* Kazinczy Ferenc Társaság és Feliciter Kiadó. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2014. *Sárospatak ege alatt. Esszék, tanulmányok.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sárospatak. (Megjelent a Társaság alapító elnökének, Sárospatak díszpolgárának 85. születésnapja tiszteletére.)
- Kováts Dániel 2019. *Egynapi járóföld. Barangolás vándoréveim ösvényein.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely. (Megjelent a Társaság alapító elnökének 90. születésnapja alkalmából.)
- Kováts Dániel 2020. *A Kazinczy Ferenc Társaság 35 éve.* Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 30. Szerkesztő: Nyiri Péter.
- Kováts Dániel (szerk.) 2007. *A nyelv legféltőbb kincsünk. Az „Édes anyanyelvünk” verseny 35 éve.* Sátoraljaújhely Város Önkormányzata. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel (szerk.) 2015. *A nemzeti szeretet kapcsa. Az „Édes anyanyelvünk” verseny tapasztalataiból.* Anyanyelvápolók Szövetsége. Budapest–Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel – Fehér József 2018. *Királyhelmeccről indultak... Helmeczy Mihály és Kemechey Jenő életútja és életműve.* Széphalmi Minerva Könyvek. Kazinczy Ferenc Társaság és Lorántffy Zsuzsanna a Bodroghöz Fejlesztéséért Társulás. Sátoraljaújhely–Királyhelmecc.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>